
ПОЛИТИЧКИ ГОВОР И ЗЛОУПОТРЕБА ЕМОЦИЈА У ПОЛИТИЦИ

Сажетак

Испитујући моћ речи, говора и прича, аутори у овом раду указују на могућности и праксу њихове злоупотребе у политичке сврхе. Политички говор може да проистекне из матрице одговарајућих наратива, али може да буде и инструмент којим се наратив с намером подражава, подржава, појачава и распростире у политичком простору, ради манипулације грађанима (бирачима) и остваривања личних и парцијалних интереса манипулатора. Кретање трагом ове мисли ауторе је довело до закључка да се политички говор употребљен у сврхе манипулације окреће ирационалном у човеку, да рачуна с емоцијама и могућности емоција да плавећи људска бића поплаве рационалност у њима, сузе им видике, те на тај начин припреме људе за усмеравање и афективно реаговање. Да би се што боља манипулација масом постигла, људи се морају уплашити, и зато политички говор поприма особине војничког беседништва, позајмљујући из ратништва појмове попут непријатеља и издајника.

Кључне речи: Политички говор, политички мит, манипулација, страх, рат, непријатељ, издајник

* Илија Кајтез, Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет Унион – Никола Тесла, ilijasbm@ptt.rs

** Срђан Старчевић, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, srdjan.starcevic@vs.rs

УВОД

Десетинама хиљада година пре настанка првих трајних насеобина, заједнице *homo sapiens* биле су номадске. Крстарећи Африком, Блиским и Средњим Истоком и Европом, ови древни људи нису згртали добра, јер нису познавали ни личну својину нити су располагали знањима која би им омогућила да кварљиве намирнице дуже чувају, већ су све што им је било потребно носили са собом: „ватру, оруђе, оружје, одећу, знања, језике, обичаје, приче (прим. аутора).“¹ Постоје археолошки докази да су се и у дубокој старини, у доба чије лавиринте догађаја не обасјава звездано светло писаних трагова, људи окупљали око ватре и ту причали,² то јест размењивали своје идеје. Те идеје су, потом, обликовале њихова заједничка мишљења и деловања према свету који их окружује, па и само њихово заједништво.³ Размена порука, по мишљењу Клод Леви-Строса, један је од три основна нивоа

1 Žak Atali, *Kratka istorija budućnosti*, Arhipelag, Beograd, 2010, стр. 22.

2 На додели Нобелове награде за књижевност 1961. године у Стокхолму Иво Андрић је између осталог рекао: „Стога бих желео да тежиште...излагања поставим, као што је по мом мишљењу право и умесно, на разматрање о причи и причању уопште. На хиљаду разних језика, у најразноличнијим условима живота, из века у век, од древних патријархалних причања у колибама, поред ватре, па све до дела модерних приповедача која излазе у овом тренутку из издавачких кућа у великим светским центрима, испреда се прича о судбини човековој, коју без краја и прекида причају људи људима. Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању краја нема. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да заваара крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх? Или је циљ тог причања да нам осветли, бар мало, тамне путеве на које нас често живот баца, и да нам о том животу, који живимо али који не видимо и не разумемо увек, каже нешто више него што ми, у својој слабости, можемо да сазнамо и схватимо; тако да често тек из речи доброг приповедача сазнамо што смо учинили а шта пропустили, шта би требало чинити а шта не. Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслути, ако не сазнати смисао те историје. И то без обзира на то да ли обрађује прошлост или садашњост“.

3 „Замислите један типичан приказ. Спустило се мрак. Логорска ватра гори. Цепанице пуцкетају и избацују варнице испод звезданог неба. Старац устаје и све очи се усмеравају на његово мудро изборано лице осветљено треперавом светлошћу. Прича почиње. И док приповедач говори, сваки слушалац замишља описане догађаје. Њихова машта дочарава осећања која имају и јунаци приче. Ово је изузетно моћан процес. То је дословно стапање мноштва умова у заједничку свест.“ Kris Anderson, *TED govori*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2016, стр. 10.

комуникације унутар сваког друштва.⁴ Умберто Еко је мудро (ус)тврдио да је култура у својој бити комуникација.⁵ Из овога следи закључак да је јавно говорништво морало бити зачето веома рано у људској праисторији и да је битно утицало како на формирање друштвених установа, обичаја и веровања, што га чини културним феноменом, тако и на одређивање циљева људских заједница и начина да се дође до циљева, што ово говорништво чини политичким феноменом. Од тада до данас, у структури политичког говорништва налази се, макар латентно, усмерење ка људској емоционалности или, тачније, тежња да се код публике пробуде и распламсају одређена осећања, помоћу којих говорник стиче одговарајућу власт над публиком, њеним жељама, хтењима, стрепњама, надама и деловањима. Смисао сваког говорништа, а политичког посебно, јесте да се руководи људима и да се они поведу у жељеном смеру.

МОЋ РЕЧИ

Комуникација⁶ међу људима обавља се на много начина и разним средствима, али најмоћнији алат у служби међуљудске комуникације јесте језик.⁷ Значај језика је мудро запазио филозоф воље за моћи Фридрих Ниче: "Миленијумска духовна делатност наталожила се у језику". После овакве (пре)дубоке мисли нема се шта ни додати али ни одузети. Геније је мера свему. Изговорене и записане речи преносе најразличитије податке (од баналних до врло суптилних), знања и значења људима који могу бити просторно и временски блиски, али и веома удаљени. Многе се информације и значења могу

4 Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977, стр. 308.

5 Umberto Eco, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973, стр. 207.

6 "Комуникација - пренос информација од једног појединца до другог или од једне групе до друге, било говором или путем масовних медија, од великог је значаја за свако друштво". Antoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006. стр. 464.

7 „Када би на свету постојала само једна једина тајна, сложена загонетка језика и неодгонетна мистичност људског говора, та и таква тајна била би сасвим довољна да пролазни Човек одгонета ту моћну мистерију кроз све векове свога Постојања; толико је тешка, запретена и неразрмсива тајновитост језика и недокучивост вештине и велови говорења људи. Језик је једна од највећих загонетки људског рода, високо уздигнута у своду свих веловитих Тајни животворног трајања и мучног хода људског рода кроз даровано и чаробно Време. Можда магија језика наговештава и саму Тајну Живота или је људским даром говора учињен покушај да се разреши Тајна света, или можда само укаже нашем роду где и на којем путу треба да тражи решење Загонетке Трајања, ако је она уопште и извесна за запале људе.“ Илија Кајтез, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр. 171.

пренети и другачијим средствима, на пример звуком, покретом или симболом, а то нарочито важи за осећања. Симболи⁸ су посебно моћни преносници значења. Ипак, без језика (речи⁹), комуникација међу људима била би сиромашна, ако уопште и могућа. Наши симболи добијају своја надчулна значења¹⁰ у контексту у који су уроњени, а не из своје бити.¹¹ Ткање од речи или прича неопходно је стварима да би се испољиле као симболи.¹² Око истог симбола људи се могу окупити са

8 “Ми живимо у свету симбола и свет симбола живи у нама, цео свет је једна симболичка башта или лавиринт... *Симболи* су заправо херменаутика оног езотеричког, тајанственог и загонетног. Они си мостићи и копче преко којих човек успоставља везу са могућим и непознатим светом у себи и изван себе. Симболи се не могу до краја дефинисати, јер означавају више него што речи могу захватити... значење (смисао) симбола није дато и затворено, већ задато и отворено. Они откривају скривајући и скривају откривајући... И савремени човек живи у свом свету симбола, па моћници њиме често манипулишу управо (зло)употребом симбола.“ Иван Коларић, *Филозофско теолошки лексикон*, Легенда, Чачак, 2010. стр. 347.

9 „Бескрајно ткање речи, химна песме, бол патње и вечна потрага за Смишлом дешава се од самог искона човековог изрона и трагања за загонетком Живота и тајном Космоса. Сви умни и мудри људи су...духовна сабраћа на том шареном историјском тргу и светлосном трагу.“ Илија Кајтез, *Човек и тајна*, Добротољубље, Београд, 2015. стр. 7.

10 Леп и значајан пример натчулности јесте симбол мача у *Библији*. О томе врло поучно пише Богољуб Шијаковић. “...управо Христос, који је све поздрављао „Мир вам!“, успротивно се чисто биолошком начину човјековог постојања, и то на радикалан начин: „Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу; нисам дошао да донесем мир него мач. Јер сам дошао да раставим човјека од оца његова и кћер од матере њезине и снаху од свекрве њезине.“ (Ат 10:34-35).— Како да разумијемо ове ријечи кад их говори онај за ког су „блажени миротворци, јер ће се синови Божији назвати“ (Мт 5:9)? Мач који доноси Христос није мач насиља и неправде, већ је то мач који треба да раскине наше везе са доминирајућим биолошким начином постојања. Ако смо „синови Божији“ тек онда смо „блажени миротворци“, а ако смо синови у биолошком смислу, ако нас везују стеге биологије и природног живота, онда не можемо бити „блажени миротворци“. То је дакле мач који раскида нашу спрегу са чистом природношћу, из које непосредно слиједи насиље. Читав живот као такав, као биолошка појава, заснован на чистој природности, јесте борба за опстанак, то је један живот сукоба, живот ратова, а Христос доноси мач који треба да раскине нити што нас везују за такав живот и да успостави једно другачије родитељство. Управо то ново и другачије родитељство, које је на небесима, чини од нас блажене миротворце. Али ‘свијет’ одбија такво родитељство: „својима дође, и своји га не примише.“ (Јн 1:11). Б. Шијаковић, „*Varij polemologica*“, *Православље и рат*, Зборник радова, природно Борислав Гроздић, Београд: Медија центар „Одбрана“, Институт за филозофију и друштвену теорију 2017, 39-65.

11 „Симболи немају унутрашње и непроменљиво значење, те нису независни до контекста.“ Klod Levi-Stros, *Mitologike, tom I. Presno i pečeno*, Prosveta, BIGZ, Beograd, 1980, стр. 57. Да су симболи несхватљиви изван контекста (образовања или културе) говори и Ђуро Шушић: „За човека без опште културе застава је само комад крпе одређене величине, тежине, боје, облика итд... Ако би неком човеку из забаченог афричког племена показали крет и упитали га шта је то, он би вероватно одговорио да су то две укрштене греде или два укрштена штапа: он гледа чулни знак али не види натчулна значења.“ Ђуро Шушњић, *Žetva značenja*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, стр. 8-9.

12 „Симбол је нешто што стоји уместо нечег другог...речи које користимо да бисмо упутили на одређене објекте заправо су симболи који представљају оно о чему мислимо. Нејезички гестови или облици комуникације такође су симболи...Мид је сматрао да се људи у својим

различитим жељама и намерама: људи се око крста могу збити с бројаницама, али и са оружјем у рукама; могу пристати на трпљење неправде, а могу покренути и крсташки рат. Разлику и даље праве речи које их позивају на окупљање око симбола и делање према њему или у његово име. „Користити неку реч значи користити стварност коју она означава.“¹³ У људској духовној историји и историји уопште пресудно важну улогу, значај и значење имају слова, речи, приче и симболи. Неки сматрају, и пренаглашавају, да је човекова *differentia specifica* у односу на сва друга бића у томе што је човек и симболично биће или биће симбола. Ипак, треба знати да он није само биће симбола, и да постоји преко шездесет дефиниција човека, које га не могу до краја дефинисати и потпуно одредити, иако симболи играју јако важну улогу у људском животу, трајању и пре свега његовој духовној повести. Човек је невероватно сложен, противречан и парадоксалан и можда је он највећа Тајна Космоса.

Моћ речи¹⁴ опажена је још у старом веку, нарочито у старој Грчкој, у којој се живот у полисима одвијао пред очима свих и стога био окренут говору и разговору. Стари Хелени су о свему важном, битном и вредном мудро и дубоко (про) мислили и донели далекосежне судове и закључке. Оскар Вајлд би мудро и лепо рекао у почаст речима: „Има ли ичега тако стварног као речи...“ Говор и разговор употребљавани су да би се дошло до истине о појавама као вредности по себи, али и да би се постигао одређени циљ. Треба се (при)сетити само славног филозофа Сократа, његове бабичке вештине и његовог непрекидног (раз)говора и дијалога на трговима да би се дошло до потпуне истине појмова. Зато је рано уочено да није важно

међусобним интеракцијама ослањају на заједничке симболе и разумевање. Будући да људска бића живе у симболички богатом универзуму, готово све интеракције између појединаца укључују размену симбола.“ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006. str. 19.

13 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica, 2001, стр. 261.

14 „Људи речима и делима покушавају да осмисле своје протицање између хладних звезда, одгонетну тајне ноћи и боли сваког убог дана и човека међу њима. Они који пишу и користе речи као своја највреднија и убојита оруђа најбоље знају и спознају моћ, али истовремено и немоћ и многа ограничења писаних и свих изговорених речи. Речи су огањ, мелем и рана, речи су оштра сечива мача и речи су завој рањене душе. У самој основи језика и писања јесте преношење значења и трагање за смислом људског постојања.“ Илија Кајтез, *Musaio и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр. 9

само шта се говори, него и како се говори.¹⁵ Размишљајући о јавном животу стари Хелени су, дакле, препознали значај речитости, тако да су још софисти¹⁶ подучавали своје ученике говорништву, припремајући их за активну делатност у јавној сфери и бављење политиком. Политика је спој супротности: с једне стране, она је делатност управљања јавним пословима и усмерена је ка интеграцији и функционисању друштва као целине; с друге стране, она је сва у тежњи ка освајању и очувању власти с намером да се остваре парцијални интереси и присвоје (користе) ограничени природни и друштвени ресурси, што је усмерава ка пољу друштвених сукоба.¹⁷ Оно што је несумњиво, јесте то да је политика *друштвена* делатност и да не може постојати без *друштва*. Како духовито примећује Ендру Хејвуд: „Усамљене индивидуе, као што је Робинзон Крусо, могу да буду у стању да развијају једноставну економију, створе уметничка дела и слично, али не могу да се баве политиком. Политика настаје тек кад се појави Петко (или Петка).“¹⁸ Пошто се политика може дефинисати као општи друштвени процес или делатност управљања друштвом, његовог усмеравања ка заједничким циљевима и доношења норми и одлука о најважнијим питањима друштвеног живота,¹⁹ постаје јасно да је у свакој политици комуникација нужност. У политици је пре свега неопходно придобити људе, прибавити сагласност макар једног дела становништва и постићи договор (компромис), али и предност у односу на противника (у борби за власт), па се у политици нужно говори, разговара, преговара, оговара и наговара. Исократ је тачно запазио: „Реч је вођа свих подухвата и свих замисли.“²⁰ Велики писац и гроф Лав Толстој о речи пише: „Реч може да сједињује људе, може да их

15 Славни говорник Демостен, пошто је на личном искуству осетио важност лепог говора, када би га упитали шта је најважније у говорничкој вештини, одговарао би: „Најважније су три ствари: прво, како се нешто каже, друго, како се нешто каже, и, треће, како се нешто каже.“ Милан Шипка, *Култура говора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 97.

16 Суштина деловања софиста у старог Грчкој је била не наука и истина него убеђивање: „...њихова суштина је у намери да се необразовани и неупућени људи убеду у истинитост чак и лажног става, уколико то одговара интересима софиста. То значи да су за остварење циља допуштена сва говорна средства, па и безочна лаж...“ Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998, стр. 59.

17 Срђан Старчевић, *Револуција и легитимност*, Чигоја штампа, Београд, 2020, стр. 21-25.

18 Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, стр. 11.

19 Miroslav Pečujlić, Vladimir Milić, *Sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, стр. 142.

20 Dragoljub Mićunović, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, стр. 19.

разједињује; реч може да служи љубави, али може да служи и непријатељству и мржњи. Чувај се речи која разједињује људе или служи непријатељству и мржњи.”²¹ Ипак, треба имати на уму и оно што је Макијавели у свом славном делу *Владалац* саветовао владарима да се добро наоружају и да имају снажну војску, јер довољно је јасно његово упозорење да су сви наоружани пророци победили а ненаоружани пропали. Дакле, поред речи треба имати и подршку за своје речи а то су пре свега друштвена и економска моћ,²² бројна, обучена и дисциплинована војска и снага државе. Тада се реч владара (на)далеко чује и увек поштује.

Према мишљењу Карла Фридриха које су подржали, промовисали и развили бројни, углавном амерички политиколози, легитимност власти заснива се на подршци. Иако се оваквом схватању легитимности може штошта замерити, савремени демократски политички живот потврђује тезу о власти као двостраном односу између управљача и управљаних. Испитивања јавног мњења и моделовање политичких изјава, одлука и деловања на основу њих, последица су древне структуре моћи и власти у коју су уписани пристанак и узајамност, што је уочио славни антрополог Клод Леви-Строс проучавајући домородачке заједнице у Латинској Америци.²³ Међутим, у истој оној забити у Бразилу у којој је пронашао ову структуру власти, Леви-Строс је видео како се знања, технике и алати, до тада непознати Намбикварама које

21 Лав Толстој, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009. стр.105.

22 Моћ је једна од константи у међуљудским односима од како постоји човек као друштвено биће. Мењају се извори, облици и начини реализације друштвене моћи и моћи уопште, али моћ остаје један од битних карактеристика људских заједница. У савременом свету моћ је магична реч пред којом се клањају сви од великих до малих, од моћних до немоћних. Нико није лишен и ослобођен деловања неке или више моћи: светске, регионалне, локалне или породичне, војне или економске, политичке или геостратешке. Моћ постаје савремено божанство, световна религија.

23 „Пристанак је у исти мах извор и граница моћи... Друго запажање произлази из претходног разматрања: пристанак је психолошка основа моћи, али она се у свакодневном животу исказује игром уступака и противустапа између поглавице и његових другова, чиме се узајамност уводи као друго темељно обележје моћи. Поглавица има моћ, али мора да буде великодушан. Он има дужности, али може да добије више жена. Између њега и групе успоставља се равнотежа између уступака и привилегија, услуга и обавеза, која се непрестано обнавља... поглавица постоји зато што у свакој људској групи постоје људи који, за разлику од осталих, воле углед ради угледа, које привлаче одговорности и за које јавни послови не значе само тешко бреме, већ и награду.“ Klod Levi-Stros, *Tužni Tropi*, Zepher Book World, Beograd, 2011, стр. 385-387.

је посматрао, претварају у рукама њиховог умешног поглавице у корисне инструменте за учвршћивање политичке позиције и манипулацију.²⁴ Стално „ослушкивање жамора“ и „опипавања пулса“ бирачке базе постаје у савременим демократијама део свакодневних „ритуала“ обнављања или потврде легитимности власти. Политички говори, отуда, настоје да изразе мноштво поопштених жеља, нада и интереса и обећају њихово достизање, остваривање, унапређење и заштиту. Политичким говором се политичке идеје пресађују из ума говорника у срца и душе његових слушалаца. Користећи говор као *рационално* средство, политички говорник у главама присталица изграђује *ирационално*²⁵ архитектонско здање саздано од обећања и осећања. Политички субјекти увек вештом манипулацијом заиграју на људска срца, нежна осећања и велика обећања, они говоре (слушаоцима и бирачима) оно што они желе да чују и они их вешто (за)воде до земље Утопије, а када освоје власт убрзо заборављају сва или готово сва обећања и иду у све нове Утопије и жељене наде. Завођење масе од вештих оратора је оно чега су се са правом прибојавали велики филозофи Хеладе Платон и Аристотел када су писали о свим слабостима демократије и реалним опасностима да демагози (они који воде народ) преузму народ и да га одведу и до тираније, као најгорег облика власти и политичког уређења у једној држави. У свету увек вреба лукавство, притворство и лаж.

Политичко говорништво у себи сједињује три вештине настале из три практичне потребе политичког говорништа: прво, да се политички опонент надговори и, потом, да се аудиторијум убеди и наговори.²⁶

Надговорити опонента, изгледати у праву, потреба је политичког говорника проистекла из намере да се за сопствену

24 Klod Levi-Stros, *Tužni Tropi*, наведено дело, стр. 362-368.

25 Фјодор Достојејски у свом делу *Зачети из подземља* (1864) уводи наратора Човека из подземља, који: „противи се настојањима рационалиста, хуманиста, позитивиста, либерала, утилитариста и социјалиста да опишу људску природу као есенцијално рационалну и добру и да реформишу друштво како би обезбедили општу срећу. Он се буни против науке и разума, против читаве либералне и социјалдарвинистичке визије, све у име људске субјективности-неукротиве, незадрживе, ћутљиве и непромишљене људске воље. Људска воља, каже Човек из подземља, сувише је непредвидива, сувише разнолика да би теоретски ум могао шематизовати.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.408-409.

26 Морис Гарди тврди да говорник употребљава аргументе да убеди и наговори аудиторијум. Sreten Petrović, *Retorika*, Savremena administracija, Beograd, 1995, стр. 9.

ствар придобије аудиторијум који може да бира између различитих опција односно између два или више изнетих мишљења или решења. У овоме говорнику помаже еристичка дијалектика, вештина спорења дозвољеним и недозвољеним средствима (стратегемама или триковима) чија сврха није да се дође до објективне истине, него да се изнета тврдња прихвати од учесника у спору и/или аудиторијума као истинита.²⁷ Ђовани Сартори је запазио да је у миру политика „рат речима“ у коме се за своју страну користе позитивни емотивни знаци, а за опоненте називи са негативним емотивним набојем.²⁸ Понекад неодговорна политика која користи „рат речима“ у неким повољним или измењеним друштвено-политичким приликама доведе и до стварног рата. Мудри људи саветују да се превише олако не користе прејаке и запаљиве речи јер у једном тренутку оне захтевају и таква (не)дела. Слободан Јовановић када је писао о Едмунду Берку је упозорио да су прејаке речи револуционара у Француској буржоаској револуцији касније их присиле да предузму крвави црвени терор јер су запаљивим речима пробудили најниже нагоне у радикалној и револуционарној маси и после тих и таквих запаљивих речи све вође револуције се нису смеле супротставити тој ужасној плими насиља и злочина, чији је симбол била гиљотина. После прејаких и отровних речи које су летеле до слушаоца и присталица Револуције почеле су да лете главе на трговима Француске. Мудрост света налаже да се са речима буде опрезан и пажљив, много пажљивији него са оружјем, јер речи и јесу некад убојитије оружје од оружја самог.²⁹ Мудри Епиктет би саветовао: “Кад хоћеш у разговору да саопштиш своје сабеседнику неку истину, најважније је да се не жестиш и да не изговараш ниједну лошу или увредљиву реч.“ Човек глобализације и садашње генерације би коначно морале схватити да свет није (за)почео са њима и надамо се, да историја света неће завршити са неодговорним човеком данашњице.

27 Артур Шопенхауер, *Како бити увек у праву*, пето издање, Службени гласник, Београд, 2020, стр. 12-13.

28 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, наведено дело, стр. 261.

29 „Ми знамо да пуном пушком треба опрезно руковати, а нећемо да знамо да тако исто треба бити опрезан и у речима. Реч може не само да убије него и да учини горе зло од смрти.“ Лав Толстој, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009. стр.112.

Убеђивање аудиторијума представља вештину којом дух говорника помоћу речи продире у дух слушалаца и којом убеђење говорника савладава потенцијалне отпоре духовних снага слушалаца. Аудиторијум, после успешног убеђивања, прихвата аргументе говорника и његова убеђења интериоризује, па их осећа као своја властита или као природу ствари, нешто што се само по себи подразумева. Мада изгледа као да убеђивање подразумева ангажовање рационалних потенцијала говорника и аудиторијума, оно често запада у подилажење најнижим људским нагонима и погађа слабе људске стране. Говорник може вешто да манипулише предрасудама, сујеверјем, страховима и сујетама својих слушалаца.

Наговорити аудиторијум представља већу вештину од претходне. Она се може дефинисати као способност говорника да се „лагано и вешто увуче у вољу другог како би она прихватила неку одлуку.“³⁰ То је, уједно, за говорника прелазак са изговарања речи на изазивање и, уколико се може, усмеравање активности, а за аудиторијум скок из пасивног стања слушања у делатно стање извршавања изговореног, уз сва одступања које субјективна људска намера показује када се пројектује на објективни зид друштвено-историјске стварности. Права реч изговорена у одсудном часу може да одјекне као звон хиљада звона која позивају на узбуну. „Реч је велики властодржац, који неупадљиво постиже најчудеснија дела“³¹, учи нас Горгија.³²

У историји је било и таквих владавина које су биле засноване скоро искључиво на речима. Добар пример такве једне владавине била је она Робеспјерова: владавина заснована на јавно изговореној речи и ефектима говора у Конвенту и Јакобинском клубу.³³ Као други пример може да послужи Савонаролина владавина у Фиренци крајем XV века, коју је

30 Sreten Petrović, *Retorika*, наведено дело, стр. 9.

31 Dragoljub Mićunović, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, стр. 26.

32 Горгија је био прослављени говорник, филозоф и државник. Колико је Горгија био славан говори и позлаћена статуа у Олимпији на којој пише: „Ниједан од смртних људи није пронашао лепшу вештину да душу за дела врлине спреми од Горгије“. Постао је неприкосновени мајстор реторике и софистике, па је једно време бављење говорништвом названо „горгијање“. Већа почаст не може да се добије у свету створених људи.

33 Срђан Старчевић, *Политички смисао жртва револуционарног терора*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2018, стр. 101-102.

политичком анализом овековечио Макијавели. У савременом добу, за разлику од Савонароле и Робеспјера као људи чистих мотива, злоупотреба речи и манипулација грађанима дело је политичких елита које из таквог деловања, које поприма облике пропаганде и индоктринације,³⁴ извлаче вишеструку личну и парцијалну корист (економску, политичку и социјалну) и убиру дивиденде у новцу, моћи и угледу. Потребно је подсетити да је од доба Макијавелија у политику ушло зло и да они који су се бавили или се баве политиком мало воде рачуна о моралу а највише о интересима, пре свега личним а после тога и државним.

Реч изречена у политичком простору, међутим, може и да се осамостали у односу на политичког говорника и да делује упркос његовим намерама, па и против њега. Стефан Цвајг ово речито описује на примеру Француске буржоаске револуције и њених вођа: „То је једна од тајни готово свих револуција и трагични удес свих вођа: нико од њих не воли крв, а ипак су приморани да је проливају... Кривица француских револуционара није у томе што су се опијали крвљу, већ у томе што су се опијали крвавим речима: они су лудовали што су створили крвави речник, зато да би народ одушевили и само себи посведочили своје радикалство, и што су непрестано бунцали о издајницима и губилишту. Али када народ занесен, опијен, опчињен овим пустим, раздражљивим речима касније заиста затражи „енергичне мере”, које су му приказане као нужне – вођама понестане храбрости да се успротиве: они морају да гиљотинирају, да њихове приче о гиљотини не испадну лаж. Њихови поступци морају силом да јуре за њиховим бесомучним речима, и тако почиње језива утакмица, јер нико нема смелости да изостане за другим у овом лову на народне симпатије.“³⁵ За све вође Револуције било је боље да су послушали једну арапску пословицу: “Кад говориш, твоје речи треба да буду боље од ћутања.” Пут освајања власти преко и помоћу револуције и рата доводи многе људе у велика

34 „У економској области манипулација (потрошачима) узима облик рекламе; у политичкој области манипулација (бирачима) узима облик пропаганде; у области васпитавања и образовања манипулација (младима) узима облик индоктринације; у области слободног времена манипулација (укусима) узима облик индустрије забаве и сна; у области религиозног живота манипулација (верницима) узима облик верске идеологије.“ Đuro Šušnjić, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 44.

35 Stefan Cvaig, *Žozef Fuše – lik jednog političara*, Ethos, Beograd, 2003, стр. 36-37.

животна искушења, а једно од њих је глагољивост, и говорење и онога што у мирнодопским приликама човек никад не би ни рекао ни помислио.

Војин Димитријевић је запазио да су јакобинци дали терору име, али су сами били неискусни терористи.³⁶ После њих, уследили су други практичари терора, који су их далеко надмашили како у погледу бруталности средстава за осигурање власти тако и у погледу техника манипулације.³⁷ Реч се користити као артиљеријска припрема напада. „Свађа која се замеће слична је потоку што се пробија кроз насип: чим се пробио, не можеш више да га задржиш. А свака свађа изазива се и подјарује речима“ пише римски песник Јувенал (Decim Junije Juvenal, 60- ?). Професор Шушњић саветује: „Пуцање из десетерца претходи пуцању из топова. То су речи иза којих остају видљиве последице: има непријатних, отровних и смртних речи којима се постиже страшни учинак на људску душу и сећање.“³⁸ Међутим, Шушњић мудро каже да нас најтеже савијају невидљиве руке. „Улогу батине преузима техника сугестије, што значи да жандара и тамничара замењују експерт за пропаганду и уредник новина.“³⁹ Ново време има своје (све) речи и нове технике убеђивања. Интерпретација и перцепција стварности постају важније од истине о стварности, јер се услед сложености и променљивости друштвене стварности оснажило уверење да се стварност конституише око извесних парадигми и представа.⁴⁰ У савременом, глобализованом свету, свету постистине, као плод постмодернистичких тежњи да се деконструише старогрчко наслеђе у западној (грчко-римској и јудео-хришћанској) цивилизацији, „активирање разлика“ водило је ка „разбијању целине“ и привидној ликвидацији „великих прича“ или „метаприча“.⁴¹ Тврдимо привидно, јер је највећа метаприча, она неолиберална, у ствари добила

36 Vojin Dimitrijević, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982, стр. 16.

37 О терору у Октобарској револуцији види у: Илија Кајтез, *Револуционарно насиље, химна слободи или апологија зла*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 219-305.

38 Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 12.

39 Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, наведено дело, стр. 216.

40 Vojislav Stanovičić, *Politička teorija, tom I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр.

41 Изрази из: Jean-Francois Lyotard, *Šta je postmoderna*, KIZ Art press, Beograd, 1995, стр. 24-27.

планетарни замах, обрачунавајући се беспошtedно са мањим, локалним наративима које је фрагментисала и чије је раздробљене делове потом користила. „Премда је велика прича на измаку, то није препрека да милијарде прича, оних мањих и оних већих, престане ткати ткиво свакодневног живота“, објашњава Лиотар.⁴² Отуда мишљење и живот у наративима не само да није престао да постоји, него је добио на својој манипулативној снази: никада се у политичком животу није брже заборављало и никада се лакше велики и јавни прелази с једног на потпуно супротно становиште нису чинили и то уз одобравање и награђивање. Нама се чини да уопште није могуће да се говори о Човеку без прича и причања, јер је то његова исконска и вечна потреба и онтолошка равна битисања, и да би Човек испунио или покушао да осмисли свој Смисао постојања и трајања. Када боље размислимо о Човеку, Свету и повести људи, долазимо до једног закључка да је мало тога новог под капом небеском у онтолошком смислу.

ПОЛИТИЧКИ МИТОВИ И ЊИХОВА ПОЛИТИЧКА (ЗЛО)УПОТРЕБА

Саткана од речи, прича има велики утицај на људе. Наше сећање, наше тумачење прошлости, наша оправдања или покуде садашњости, наши снови и наде јесу приче састављене, попут мозаика, од разнобојних делова од којих су неки важна сведочанства истине, рационалности, хуманости и објективности, док су други моћни одблесци иррационалне, емотивне, субјективне, пристрасне, варљиве, самодопадљиве и/или самопоричуће стране људске природе. Ове приче не би постојале да за нас немају значај и значење, што се може доказати чињеницом да се неки њихови мотиви, они најзначајнији, појављују у различитим облицима, у свим културама широм света. Прерастајући у митове, они постају „путокази, велики криптограми смисла, настали на важним раскршћима историје човечанства,⁴³ али и смислене структуре изведене из структуре људског духа, *митологике*, како је своје капитално дело назвао Леви-Строс.

42 Jean-Francois Lyotard, *Šta je postmoderna*, наведено дело, стр. 27.

43 Milan Matić, *Mit i politika*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 16.

Политички митови су митске приче о људској заједници, њеном оснивању, пореклу, структури, поретку, суштинским друштвеним кризама, јуначким подвизима и великим личностима. Иако ове приче не морају да буду истините и најчешће то нису (мада неку истину могу изрећи), оне снагом приче утичу на емоције, мишљење и поступке људи.⁴⁴ Било да делују на нагонски слој у човеку или да изнова сједињавају људску природу са вечним космичким принципима или да као симболичке структуре делују на човека, његово мишљење, осећање и деловање, политички митови јачим или слабијим интензитетом утичу на друштвена кретања сваког типа друштва, па и оног (пост)модерног. Политички митови представљају моћно идеолошко оружје које делује на оно ирационално и несвесно у човеку, те се могу (зло)употребити да подупру и одрже оно што је Моска назвао „политичком формулом“. Још чешће, митски елементи уграђени су у друштвене предрасуде, омиљено средство за управљање масама и усмеравање њене, често деструктивне, енергије. Ови митски елементи друштвеним предрасудама дају привидно достојанство вечне истине и нуде лажну наду да су путоказ историје која се понавља. „Нема друштва које не мисли да је једино оно испливало из светиње. Због тога други људи никада нису сасвим људи“,⁴⁵ упозорава Рене Жирар. Готово да нема заједнице која је одолела искушењу да о себи не мисли на најбољи начин, а да напротив друге заједнице гледа са висине и приписује им особине које су мање узвишене од сопствених. Људско несавршенство је универзално.

Не чуди то што су митским маглама обавијене странице људске прошлости, већ то што иста магла покрива и нашу садашњост и будућност. У политичком миту често је сублимирано ирационално начело које повезује прошлост и садашњост, традицију и модерност, обичајне и савремене облике друштвених односа. Политички митови населили су се у наше животе, да из њих више не изађу.

44 „Смисао мита није да ствари и појаве своди на њихове узрочне везе, на опште законе, већ да делује на људске ставове узорима чија вредност није објективно-научна, већ морално-антрополошка, односно специфично људска.“ Milan Matić, *Mit i politika*, наведено дело, стр. 43.

45 Rene Žirar, *Nasilje i sveto*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1990, стр. 339.

Политички митови су често симптоми друштвене кризе. Криза уноси страх, несигурност и осећај беспомоћности у појединце, сламајући њихову индивидуалност и стапајући их у масу. Потом се друштво, збијено у масу, отвара за све сугестије. Ризница симбола и парола користи се у модерним политичким ритуалима ради истог циља који је ритуална пракса, као најстарији вид афективно-симболичког изражавања у људским заједницама, имала у древном друштву. Ова ризница отвара се на два начина: спонтано и инструментално.

Решавајући судбоносне загонетке постојања и опстајања, заједница се често окреће прошлости, јер у богатом арсеналу искуства тражи оријентире и путоказе спаса.⁴⁶ Када је човеку поглед напред нејасан и замућен он се обавезно окреће назад и у ризници прошлости покушава да (про)нађе решење за дане који следе. Ако се не назире рационално решење, или је оно превише споро и скупо, на сцену ступа политички мит, најчешће заснован на некритичком, ненаучном, предрасудама набијеном и идеолошки обојеном тумачењу историје и традиције. Занос који у народу изазива мит није само дело политичких манипулатора и не би био могућ да митска свест није специфично људска и дубоко укореењена у човеков архетип. Човек заиста осећа потребу за митским, магијским и мистичним, нарочито у временима великих криза, ратова, напетости и ишчекивања, када страх индивидуе гура у стадо. Политички мит је реална политичка снага чији су корени у култури и традицији народа, али и људској природи. Понављање митских образаца јесте оживљавање и појачавање свих оних елемената традиције који одговарају емоционалном стању, духовном расположењу и потребама народа. Ипак, треба имати на уму оно што Милан Матић с правом запажа, а то је да се „неретко догађа да нека заједница или друштво највише заостају управо у ономе што у својој прошлости највише уздижу и величају; у оном, дакле, што је митски мотив њиховог историјског самољубља.“⁴⁷ Вероватно је то и несвесна тежња појединца, заједнице и друштва да истакну оно што би желели

46 Наш нобеловац Иво Андрић пише: “У тренуцима, кад осетимо да нам се тле измиче испод ногу и руке узалуд пружају увис, ми се нагонски хватамо за оно што дотад нисмо знали да знамо и имамо. Пред нама искрсавају затрпана искуства и навике наших предака за које нисмо слутили да живе у нама.”

47 Milan Matić, *Mit i politika*, наведено дело, стр. 39.

да имају а из неких ирационалних разлога немају, то је скривена потреба човека и заједнице да буду бољи и више своји него што сада јесу. То је бол и патња за својим слабостима. Уосталом чим народ или заједница на својој застави истакне територију и границе земље значи да су му територија и границе несигурне, непризнате и угрожене и да је то више израз жеље, наде и хтења тога народа за сопственом државом него реалног стања у заједници света. Нико лепше не сања о миру од војника, пустите робље да сања и пева о слободи.⁴⁸

Није, ипак, само историја снажан подстицај и простор политичке митологизације; митологизацији подлежу кључни кодови епохе, а данас су то пре свега економија и питања у вези са економијом (у савременом свету новац је бог) и људска права (било да су схваћена као покриће за егоизам, друштвене неједнакости или за хуманитарне војне интервенције⁴⁹), који су упрегнути у кола неолибералног крила глобалне моћи. Економија колико год била производ рационалног, вера у економију, сакрализација економизма, ирационална је. Решавање многих планетарних проблема не може се препустити невидљивој руци тржишта, да се послужимо изразом Адама Смита. Ипак, у политичком говору данашњице, економска питања односе превагу над свим осталим проблемима. С друге стране, људски тип „размаженог детета“, односно човека утилитаристе, који рачуна само на права, а калкулише с дужностима и пребацује их на друге, производи неморално друштво засновано само на интересним акцијама.⁵⁰ А на пуком интересу не може се засновати трајна заједница. „Јер ако интерес приближује људе, то траје само неколико тренутака; он је у стању да створи

48 Велика је мисао нашег песника Бранка Миљковића који каже: „Да ли ће слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој“. Миљковић само да је ово написао заслужије венце бесмртне славе.

49 Toni Coady (Cecil Anthony John Coady, неформално познат као Tony Coady, 1936-) дефинише хуманитарну интервенцију: „као намерни чин једне земље, групе земаља или међународне агенције с циљем вршења власти изван онога што је уобичајено „унутрашња политика“ друге земље или групе земаља.“ С. А. Ј. Coady: „The ethics of armed humanitarian intervention“, Washington: United States institute of peace, 1 st published, July 2002, p. 1.

50 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, наведено дело, стр. 266. и 313. „Корупција је толико присутна зато што се у глобалној економији данашњице све чешће мисли да је постојање интереса довољан разлог за акцију, односно, да интерес легитимизира акцију. Оваква вулгаризација интереса, односно, његовог остварења по сваку цену, доводи од криминализације система, група и појединаца.“ Nebojša Majstorović, *Korupcija, uzroci, ekspanzija i intervencija*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012, стр. 8.

међу њима само једну спољашњу везу...Ако чак погледамо у суштину ствари, видећемо да сваки склад интереса крије у себи неки потајни или само одложени сукоб. Јер, тамо где влада само интерес, како нема ничег што обуздава присутне егоизме, свако ја се налази према другоме на ратној нози те ниједно примирје у томе вечном сукобу не може бити дуга века. Интерес је, заиста, нешто најнепостојаније на свету. Данас ми је корисно да се удружим с вама; сутра ће ме исти разлог учинити вашим непријатељем. Такав узрок може дакле довести само до пролазних зближавања и до тренутних удруживања.⁵¹ Дакле, само на интересу није могуће изградити стабилан и трајан друштвени поредак јер је интерес сувише нестабилан, подложен променама и несталан, када су вредности у питању оне су далеко стабилније, укореењеније и трајније.

МАНИПУЛАЦИЈА ЕМОЦИЈАМА У ПОЛИТИЧКЕ СВРХЕ: СТРАХ И МРЖЊА

Тешко је манипулисати слободним, добро информисаним, у критичком духу образованим и економски независним (што не значи богатим) човеком. Такав сваку информацију пропушта кроз критичке филтере саздане од истинитости и корисности. Да би се манипулисало појединцима потребно је или изоловати их или стопити их у масу. Изолован човек⁵² је врло рањив, јер нема чврст друштвени ослонац: усамљен је, неинформисан и немоћан; он нема моћ друштвеног деловања. С друге стране, маса задржава моћ бројности и друштвеног деловања, али губи могућност критичког промишљања. Испитујући осећања масе, Гистав ле Бон је дошао до закључка да ову кресе импулсивност, несталност, раздражљивост, претеривање и поједностављеност осећања, нетолерантност и конзервативизам, али и поводљивост, лаковерност и ауторитарност. Ле Бон је, даље, утврдио да у маси нестају свесне личности и наместо њих на сцену ступа гомила анонимних и због тога неодговорних

51 Емил Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972, стр. 220.

52 Нажалост глобализација и урбанизација у спрези са идеологијом неолиберализма је човека учинила усамљеним, издвојеним, самим и егоистичним чија је изгледа једина сврха да буде ревносни потрошач, конзумент реклама и корисник политичких слобода и гласачких права једино када су неки од избора, иако се политички избор све више своди готово на исто. Међутим, човек на Западу у великој мери апстинира. Изолован човек града је одлична мета за манипулацију и (за)вођење од разних организација, партија, демагога и вођа.

људи који због бројности стичу осећај несавладиве моћи, али чија се моћ повинује тежњи да се сугерисане идеје претворе у дело.⁵³ Поводљива и лаковерна и истовремено ауторитарна и отворена за сугестије, маса је погодна за обликовање (осећања и мишљења) и усмеравање (избора и деловања). Тумачећи порекло речи маса (од старогрчке речи за јечмено брашно, преко латинског *massa*, тесто) Игор Мандић пише да је храна сиромаша протегнула своје значење на све оне који су је редовно конзумирали, те да бити део масе значи спадати у сиромашне, изопштене и потлачене. Елита намеће овај назив онима које презире, али којих се уједно и плаши.⁵⁴ Изгледа да порекло речи указује и на другу, подједнако важну особину масе: као што се тесто може обликовати, што је пожељно и/или потребно у пекарском занату или домаћинству, тако се и маса може обликовати, што је неопходно за неке врсте владавина. Да би се обликовала маса, она се прво мора формирати, а потом се на њу мора деловати, што увек чине људи који су предодређени за вође, у оба случаја посредством емоција, пре свега страхом.

Страх⁵⁵ се у унутрашњој политици често користи ради сужавања власти на врху и јачања власти науштрб слободе грађана. Страх у људима буди оно најгоре, нарочито ако је људска егзистенција доведена у питање. Сведени на нагонску подлогу, уплашени људи изгубе све што се културом стиче током живота. Када страх превлада у једној заједници, искрсава велика опасност од манипулације овом заједницом срозаном страхом, то јест од политичке злоупотребе те

53 Gistav le Bon, *Психологија gomile*, Gradac K, Čačak–Beograd, 2007, стр. 17-21. и 23-35.

54 Igor Mandić, *Gola masa*, Znanje, Zagreb, 1973, стр. 12.

55 Страх је је врло комплексна емоција и оно што је укоренено у човеку од памтивека и која ће човека пратити до судњег дана. Филозофи о страху говоре и следеће: “У том егзистенцијалном смислу антика не познаје страх, феномен страха јавља се у хеленизму и пре свега у хришћанској религији. Почетком ренесансе преко просветитељства па све до Хегела страх је само један моменат светског ума, логоса...Кјеркергор тематизује феномен страха као битно одређење човека. Код Кјеркергора егзистенцијални страх се превладава хришћанским веровањем. Пуно значење феномен страха задобија у филозофијама егзистенције...Код Хајдегера страх постаје једна од централних категорија, то је страх ту-битка препуштеног самом себи, сигурног и самог себе и одређеног као страшљива слобода к смрти... Изражавајући оно Ништа човек искушава несигурност свог Ја али и властитост свог опстанка...Појам страха има такође велико значење у Фројдовој психоанализи, првобитно као трауматична последица чина рађања, тј. као понављање тада доживљене беспомоћности у новој средини, напуштености након сигурности и, као психофизичка реакција на ситуацију опасности рођења...“ *Filozofski riječnik*, U redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984. стр. 315.

емоције. Морис Диверже је указивао на камуфлажу као једно од стратегијских средстава коришћених у свим режимима. Реч је о раскораку између стварних и јавно заговараних циљева: јавно прокламовани циљ представља параван или димну завесу што скрива праве политичке или друге лукративне мотиве, борбу за остваривање партикуларних интереса и достизање прикривених, арканских циљева.⁵⁶ Политичка манипулација није ништа друго него дугорочна политичка лаж и лепо упакована обмана. Политичку камуфлажу, по себи манипулативно средство, најлакше је употребити када страх завлада друштвом, а маса се потчини вођи. Заведена речима, вођена ланцима искованим од политичких митова и предрасуда, у негвама од симбола и парола, егзистенцијално угрожена и уплашена маса делује по диктату. Нема тог решења које јој неће зазвучати оствариво: довољно је присетити се нацистичких застрањивања, закона, ратова и злочина.

Да би се страх потхрањивао, потребно је непрекидно указивање на опасности. Отуда се у јавном (политичком) говору користи војни дискурс. Честа употреба речи као што су: рат, непријатељ, издајник, борба, победа, херојство, морал, жртве и других речи карактеристичних за војну науку и ратна дејства чине да војни дискурс обележи политички говор и преплави јавни простор.

Указивање на непријатеља, изазивање страха од његовог деловања и мржње⁵⁷ према њему, посебно је делотворан алат за манипулацију масама. „Мржња, како ли се лако у људима јавља, и на своме путу затирања и разарања прво љубав и

56 Шипе у: Moris Diverže, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966, стр. 122-123.

57 „Мржња је одвише људска и нагонска, окренута у саме дубине паганске душе човека, зло је у нама притајено, сталожено и забрављено, свагде и увек око нас лебди, лако је дохватно свима и близу свачије оштре руке и затрованог срца, сваком човеку брзом и тешком руком и лаким оком досежно, врло примамљиво, има заводљиву лакоћу постојања и много драгих замки. Зло се често облачи у шарена и скупоцена одела, заузима истакнуте друштвене положаје и моћи, пресијава се од златне раскоши, заслепљује обичне, телесне људе, док љубав је увек притајена и строго пропитује себе, и мучи се вечним и вечитим питањима да ли је довољно пожртвована и искрена, несебична и целосна, блага и исцелитељска. Зло је блиско и нашем пролазном телу и прашњавом кораку и сећању на прошле дане, поразе, посрнућа, понижења и жестоких битака плам, зло блешти драгим камењем и заузима високе рангове сталежа и наследне престоле, све око себе разгрће, пали и потире, унижава, ништи и поништава, традицију и сећање, вредности и врлине, људе и осећања. Зло је опасни, истрајни и упорни играч овога света“. Илија Кајтез, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр.151.

разумевање гази, растаче и ништи. Живот мржње тражи смрт љубави.”⁵⁸ Непријатељ у овом случају мора бити јавни, то јест опасност коју он доноси мора да се односи на цело друштво или његов већи део. О значају непријатеља у политици најречитије је писао Карл Шмит, који сматра да појам политичког израста на разликовању *пријатељ – непријатељ*. Да би политички односи уопште постојали, по Шмитовом мишљењу, неопходно је да постоје два субјекта: ми и непријатељ. Док је пријатељ или савезник тек пожељан или се једноставно подразумева у ми-групи, непријатељ има прворазредни значај. Шмит одбацује замагљивање непријатељства у либералистичкој матрици економске конкуренције и политичке дискусије, а политичко не схвата као дневну полемику у оквиру државе. Непријатељ је увек општи и јавни, а не лични. Непријатељ је страна скупина са којом је у крајњем случају могућ рат. Из овога следи закључак да политички опстанак подразумева спремност за потенцијални ратни напор и преузимање ризика. Она заједница која није спремна да носи такав терет губи право да одређује непријатеља, али тиме не престаје да их има, већ се мора повиновати моћном заштитнику који преузима политичко одлучивање у своје руке. Шмитово становиште је јасно: није довољно да се један народ или држава разоружа, па да помисли да су му на свету преостали само пријатељи. „Ишчезава само слаб народ.”⁵⁹ Добро је читати, знати и памтити шта мудри људи говоре, саветују и пишу, не ради њих самих јер су они своју земаљску мисију завршили него ради нас још увек живих.

Непријатељ може бити спољни и унутрашњи, као што и друштвени сукоб може бити спољни и унутрашњи. Ако се непријатељ одређује као спољни, онда се недвосмислено користи ратничка реторика. Овоме погодују различити друштвено-историјски услови и већ постојећи наративи, али се они по потреби „подгревају“ а то чине политички господари такозване „дневне агенде“ – они који одлучују о актуелности политичких тема. За потребе манипулације емоцијама, непријатељ се мора приказати као опасан, подмукао, низак у

58 Илија Кајтез, *Смисао и траг - Човек разапет између тврде Земље и хладних Звезда*, Добротољубље, Београд, 2019, стр. 519.

59 Шире у: Срђан Старчевић, Илија Кајтез, Горан Вукадиновић, „Рат у средишту политичког – актуелност Шмитовог погледа на рат“, *Војно дело*, 1/2016, МЦ Одбрана, Београд, 2016, стр. 102-121.

својим вредностима, намерама и поступцима, нечовечан и зао. Насупрот таквом непријатељу, велича се сопствена заједница,⁶⁰ тако да се на раседу који дели вредности, идентитете, обичаје и особине између друштва и његових непријатеља ватреним речима распирује мржња.⁶¹ Потом изазвану ватрену мржњу и непријатељство треба правилно усмеравати, што може водити у стварни рат. Понекад до рата дође зато што вође после речима датих ратних завета не могу да устукну пред захтевима разјарене масе, а понекад зато што вође опажају ратно стање као погодно за њихово деловање и будућу ратну победу. Пјер Брисо је у Законодавној скупштини током Француске буржоаске револуције говорио: „Рат је у данашње време благодет за народ. Једина невоља које би се требало плашити јесте у томе да до рата не дође.“⁶² Историја је показала и (по)сведочила много пута да када засвира ратна труба и загрми оружје тада се сваки људски разум и рационални разлози мира склањају са светско-историјске позорнице. Велике људске жртве и ужасна ратна разарања приводе стране у рату поново разуму и потреби да се примирјем врате за преговарачки сто. Законитост рата је следећа коликогод оружани сукоб да траје и коликогод да кошта у животима и материјалним губицима он мора на овај или онај начин да се заврши јер рат није природно стање живота него ванредно стање живота, уосталом као и болест код човека.

60 Манипулација људским осећањима и ставовима увек користи црно белу слику света која је лако прихватљива и схватљива за масу и најниже слојеве друштва. Неки сматрају да је успон Хитлера у Немачкој произашао управо на томе да је Хитлер толико сложене друштвено-историјске теме тако једноставно објаснио својим следбеницима да је њима апсолутно било све јасно: ко је на страни доба а ко је на страни зла, ко је непријатељ а ко пријатељ, ко је одабран народ а кога треба без милости уништити. Хитлер у својој сулудој и злочиначкој идеологији није оставио ни мало сумње по било ком питању и за све је имао врло једноставан и категорички одговор. Научници су тога доба писали томове расправа, које нажалост нико није ни читао нити разумео. Исто тако је чинио и Стаљин када је “појашњавао” науку марксизма, дијалектике и историјског материјализма. Он није остављао у својим “тумачењима” места за сумњу, расправу или полемику. Све је било и јасно и разумљиво. Страдала је само Истина, као целина сазнања.

61 Мржња и непријатељство су по Клаузевецевој тројственој теорији рата карактеристични за народ, док је рат за државу (владу) ствар политички инструмент који она користи рационално, а за војсковођу и његову војску рат наступа уз игру вероватноће и случаја, па за њих представља слободну игру духа. Шире у: Срђан Старчевић, Срђан Благојевић, „Кревелдов спор са Клаузевцем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, 2/2017, стр. 117-134.

62 Срђан Старчевић, *Политички смисао жртва револуционарног насиља*, наведено дело, стр. 53.

У суштини, рат⁶³ као облик друштвеног сукоба има све функције друштвених конфликта.⁶⁴ Луис Козер тврди: „Сукоб са другим групама доприноси успостављању и потврђивању идентитета групе, те одржава њене границе насупрот друштвеног света који је окружује.“⁶⁵ Професор Шушњић (на)додаје: „Идентитет се моћно испољава када је угрожен: тада појединац повлачи оштре границе према другима.“⁶⁶ Може се рећи да се у друштвеним конфликтима успостављају и одржавају групни идентитети и јача кохезија групе – када улазимо у конфликт са другом групом, ми збијамо своје редове и постајемо свеснији наше повезаности. На делу је Канетијево „ишчезавање страха од додира“ које нам доказује да је група постала попут „једног тела“.⁶⁷ Новостворено јединство истовремено значи и стишавање изражавања разлика унутар групе, односно владавину јединства, а ако је оно манипулативног карактера, на делу је владавина једноумља. Тоталитарним режимима увек је потребан спољни непријатељ (или макар унутрашњи) да би јединство унутар државе било челично и да би власт онога који је на челу била потребна, нужна, неупитна и стабилна.

Постојање унутрашњих друштвених конфликта различитог интензитета карактеристично је за сва друштва. Напросто то је елементарна логика живота, јер напетости и сукобљавања нема само тамо где влада одсуство живота. Насиље унутар заједнице је увек присутно, али најчешће не у мери која угрожава њен опстанак. Међутим, када насиље постане очигледно, многи му се са одушевљењем препуштају

63 Своје виђење рата даје и Богољуб Шијаковић који пише: „Узроци“ рата су *рачуница рата*, тј. интерес осигуран силом. Зато је истина рата уствари однос снага. Истина је вишак у снази, вели Мишел Фуко... Он истиче да историјско-политички дискурс истину и право види у односу снага, а субјекта који говори о праву и тражи истину искључује из философско-правне универзалности: припадност табору омогућава да се дешифрије истина: *дискурс рата и историје је пристрасни дискурс*. За Фукоа није ријеч о томе да се историја просуђује према некој идеалној схеми, природном закону или Божијој вољи; поредак и институције су „закони осушене крви“ иза којих се налазе заборављене побједе и поразима.“ Б. Шијаковић, „Рат и рационалност“ (1992), у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 179-192.

64 „Где има живота, има и личних и друштвених конфликта и има места и за акцију људи.“ Илија Кајтез, *Социологија*, Универзитет одбране - Војна академија, Медија центар „Одбрана“, 2019, стр. 707. Шире о друштвеним конфликтима у: Илија Кајтез, наведено дело, стр. 703-716.

65 Luis Kozier, *Funkcije društvenog sukoba*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2007, стр. 50.

66 Đuro Šušnjić, *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2015, стр. 339.

67 Eljas Kaneti, *Masa i moć*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2010, стр. 13-14.

и тада оно може довести до потпуне дезинтеграције заједнице, до њеног коначног уништења. Ипак, може се рећи да слободно испољавање свих унутрашњих сукоба дозвољеним средствима и пожељним каналима спречава нагомилавање непријатељства и незадовољства који би у свом кумулативном ефекту, уколико би били потиснути, па у неком моменту експлодирани у друштвеном простору, имали далеко теже последице. „Сукоб служи као вентил за отпуштање непријатељстава која би, уколико не би постојали такви излази, разорила однос међу противницима.“⁶⁸ Поред тога, постојање мноштва конфликта често је боље него постојање само једног конфликта. Један сукоб води ка поларизацији друштва – друштво се дели на два супротстављена табора. Када постоји мноштво конфликта, између различитих група се успостављају различити односи. Једна група може да буде супротстављена другој у једној врсти конфликта, а савезник у некој другој. Ипак, када се политички злоупотребе, унутрашњи друштвени конфликти могу да поприме чудовишне размере.

Унутрашњи непријатељ углавном је третиран или као побуњеник или, чешће, као издајник. Овде је реч о унутрашњем друштвеном конфликту у коме насиље може жестоко да се разбукти, а ограде између релативно сличних идентитета могу да се опажају као несавладиве препреке за даљи заједнички живот. У крајњем случају, политичко јединство доведено је у питање и то води у поделу друштва која може бити праћена грађанским ратом. Посебан случај представља борба са онима који различито мисле унутар исте идентитетске скупине. Познато је да се у блиским групама конфликти јављају са јачим интензитетом – јеретик се осуђује више него неверник. Јерес значи „сам одлучити“, а „јеретик предлаже алтернативе тамо где би група желела да их нема.“⁶⁹ Босије бритко запажа да је јеретик онај ко има личне идеје.⁷⁰ Борба против издајника или „јеретика“ борба је против алтернативног пута ка истим циљевима. Ова борба води се због одступања од доктинарног пута, ради идеолошке монолитности. Она, дакле, из перспективе политичких вођа, има своје функције. Да би се

68 Luis Kozar, *Funkcije društvenog sukoba*, наведено дело, стр. 57.

69 Luis Kozar, *Funkcije društvenog sukoba*, наведено дело, стр. 94.

70 Срђан Старчевић, *Политички мисао жртва револуционарног насиља*, наведено дело, стр. 56.

водила, неопходно је да се издајник прикаже као опасан, чак и опаснији него што је спољни непријатељ.

Дискурс издаје карактерише употреба најоштријих речи. Поларизација друштва на „вернике“ и „јеретике“ има велику моћ интегрисања за скупину „вернике“ чак и око сасвим малих разлика у односу на „јеретике“. Страх од издаје и подривајућег деловања унутрашњих непријатеља користи се за распламсавање мржње према „јеретичима“ која нараста до неслућених размера. Према ономе кога мрзи, маса је спремна да поступа нечовечно; мржња је припрема за деловање и биће довољно да јој се сугерише шта да уради, па да се насиље покрене. Уосталом нико се тако страсно не мрзи и не прогони као онај који те много подсећа на тебе и који ти је по свему близак, сличан и наличан.

ЗАКЉУЧАК

Наша култура заснована је на комуникацији, чији је најзначајнији алат језик. Од давнина, људи се служе речима да пренесу своја знања, емоције, намере, наде, веровања итд. другим људима, али и да изразе своје потребе, интересе и циљеве. Нема друштвене делатности којој не треба језик, па се зато језик обогаћује, развија и грана на мноштво стручних језика.

Употреба речи и моћ речи највише је изражена у оним делатностима у којима је потребно убедити људе да мисле, осећају и раде оно што им говорник сугерише (саветује или наређује). Зато и не чуди то што се говорничка вештина нарочито неговала у политичкој, правној, верској и војној сфери. Ако се политика у миру схвата као „рат речима“, како тврди Сартори, онда је јасно да се политичким говором политичке идеје пресађују из ума говорника у срца и душе његових слушалаца, при чему се настоји сузбијање утицаја политичких опонената. Пошто је човек сложено и противречно биће (између осталог он је истовремено рационално и ирационално биће), када је на делу манипулација у политичкој сфери, политички говор увек рачуна с емоцијама. Без обзира на то да ли жели да придобије, дирне, уплаши или охрабри примаоце поруке, манипулатор (одашиљач поруке) зна да га слушају људи. То људско у њима

он жели да заведе и инструментализује. Такав политичар говор користи као *рационално* средство за постизање својих циљева, али у главама слушалаца изграђује *ирационалну* творевину сачињену од обећања и осећања.

Манипулација емоцијама у политици нарочито је опасна када рачуна на изазивање страха и мржње и када политички говор склизне у војни или ратни дискурс. Тада се користе појмови војне науке и ратовања, а у политичком животу искрсавају, прво у говору, а потом и у (не)делима: непријатељи, издајници, тешке борбе, жртве... Кржаве речи воде крвавим делима. Прво се страхом људи сабијају у масу, а потом маса раздражује да би одобрила и спровела насиље. Тиме се завршава циклус: спољни фактор (политички говор) деловао је према унутра манипулацијом (стварајући страхом стопљену и мржњом надражену масу), па је унутрашњи фактор (колективна свест масе) еруптирао и преточио се у сугерисано дејство према споља (насиљем).

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson Kris, *TED govori*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2016.
- Atali Žak, *Kratka istorija budućnosti*, Arhipelag, Beograd, 2010.
- Свајг Стефан, *Žozef Fuše – lik jednog političara*, Ethos, Beograd, 2003.
- Coady C. A. J, *The ethics of armed humanitarian intervention*, Washington: United States institute of peace, 1 st published, July 2002.
- Dimitrijević Vojin, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
- Diverže Moris, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966.
- Eko Umberto, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
- Hejvud Endru, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- Kaneti Elias, *Masa i moć*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2010.

Kozer Luis, *Funkcije društvenog sukoba*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2007.

Коларић Иван, *Филозофско теолошки лексикон*, Легенда, Чачак, 2010.

Коларић Иван, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998.

Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006.

Le Bon Gistav, *Psihologija gomile*, Gradac K, Čačak–Beograd, 2007.

Levi-Strauss Claude, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.

Levi-Stros Klod, *Mitologike, tom 1. Presno i pečeno*, Prosveta, BIGZ, Beograd, 1980.

Levi-Stros Klod, *Tužni Tropi*, Zepter Book World, Beograd, 2011.

Liotard Jean-Francois, *Šta je postmoderna*, KIZ Art press, Beograd, 1995.

Majstorović Nebojša, *Korupcija, uzroci, ekspanzija i intervencija*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012.

Mandić Igor, *Gola masa*, Znanje, Zagreb, 1973.

Matić Milan, *Mit i politika*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

Mićunović Dragoljub, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Pečujlić Miroslav, Milić Vladimir, *Sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

Petrović Sreten, *Retorika*, Savremena administracija, Beograd, 1995.

Sartori Đovani, *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica, 2001.

Stanovičić Vojislav, *Politička teorija, tom I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Šušnjić Đuro, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

Šušnjić Đuro, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

Šušnjić Đuro, *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2015.

Šušnjić Đuro, *Žetva značenja*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.

Žirar Rene, *Nasilje i sveto*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1990.

Емил Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972.

Кајтез Илија, *Смисао и траг - Човек разанет између тврде Земље и хладних Звезда*, Добротољубље, Београд, 2019.

Кајтез Илија, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018.

Кајтез Илија, *Револуционарно насиље, химна слободи или апологија зла*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2009.

Кајтез Илија, *Социологија*, Универзитет одбране - Војна академија, Медија центар „Одбрана“, 2019.

Пери Марвин, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000.

Старчевић Срђан, Благојевић Срђан, „Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, 2/2017, стр. 117-134.

Старчевић Срђан, Кајтез Илија, Вукадиновић Горан, „Рат у средишту политичког – актуелност Шмитовог погледа на рат“, *Војно дело*, 1/2016, МЦ Одбрана, Београд, 2016, стр. 102-121.

Старчевић Срђан, *Политички смисао жртва револуционарног терора*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2018.

Старчевић Срђан, *Револуција и легитимност*, Чигоја штампа, Београд, 2020.

Filozofski riječnik, U redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Толстој Лав, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009.

Шијаковић, Богољуб, „*Varia polemologica*“, *Православље и рат*, Зборник радова, приредио Борислав Гроздић, Београд: Медија центар „Одбрана“, Институт за филозофију и друштвену теорију 2017.

Шијаковић Богољуб, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство*,

Философија историје, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 179-192.

Шипка Милан, *Култура говора*, Прометеј, Нови Сад, 2008.

Шопенхауер Артур, *Како бити увек у праву*, пето издање, Службени гласник, Београд, 2020.

Илија Кајтез, Srdjan Starcevic

POLITICAL SPEECH AND MISUSE OF THE EMOTIONS IN POLITICS

Summary

Examining the power of the words, speeches and stories, the authors in this paper pointed out the possibilities and practices of their misuse for political purposes. Political speech can come from the structures of appropriate narratives, but it can also be an instrument by which the narrative is intentionally stimulated, supported and disseminated in the political space, in order to manipulate citizens (voters) and to gain the partial interests of the manipulator. Following the trail of this thought, the authors concluded that political speech used for manipulation purposes turns to the irrational in man, counting with emotions and the ability of emotions to flood human beings and their rationality and narrow their perspectives, thus preparing people for directed affective reaction. In order to achieve mass manipulation, people must be frightened, so political speech takes on the features of soldier's vocabulary, borrowing from warrior terms such as enemies and traitors.

Key words: Political speech, political myth, manipulation, fear, war, enemy, traitor
